

Ph. Benedict, e. a., ed., *Reformation, revolt and civil war in France and the Netherlands 1555-1585. Proceedings of the colloquium, Amsterdam, 29-31 October 1997* (Verhandelingen Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, Afdeling letterkunde, Nieuwe reeks CLXXVI; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, 1999, vii + 298 blz., f95,-, ISBN 90 6984 234 3).

Als we, zoals het bijbelwoord zegt, aan de vruchten de boom kennen, dan hebben we met de in deze bundel bijeengebrachte artikelen met de vruchten van een wel heel goede boom te maken, zo nuttig is deze bundel. *Reformation, revolt and civil war in France and the Netherlands 1555-1585* biedt de lezer zeven maal twee artikelen van over het algemeen uitstekend niveau waarin het ene artikel het thema binnen de context van de Nederlandse Opstand exploreert en het andere dat doet binnen de context van de Franse godsdienstoorlogen. De aan de orde gestelde thema's, 'The dynamics of calvinist militancy' (Ph. Benedict, Frankrijk; G. Marnef, Nederlanden); 'The situation of the nobility' (J. M. Constant, Frankrijk; H. van Nierop, Nederlanden); 'Political culture and mobilization' (D. Crouzet, Frankrijk; A. C. Duke, Nederlanden); 'Catholicism and resistance to the Reformation' (M. Venard, Frankrijk; J. Spaans, Nederlanden); 'Middle groups and their policies' (M. Turchetti, Frankrijk; J. J. Woltjer, Nederlanden); 'The response of the monarchy' (O. Chrispin, Frankrijk; F. G. Gonzalez de Leon en G. Parker, Nederlanden) en 'From localized militancy to sustained military insurrection' (M. Greengrass, Frankrijk; J. D. Tracy, Nederlanden) zijn in overeenstemming met de huidige onderzoeksrichtingen in beide landen en geven een boeiend beeld van herwaardering van oude visies enerzijds en verkenningen van nieuwe onderzoeksterreinen anderzijds.

Reformation, revolt and civil war is, zoals bij comparatistische studies meestal het geval is, eerder een boek van contrasten dan van overeenkomsten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de opwaardering van de godsdienst als polariserende factor in Frankrijk die in de jongste studies over de Nederlandse Opstand geen equivalent heeft. We vinden dit contrast in minstens vier van de zeven thema's terug. Zowel Benedict, Venard, Constant en Crouzet beklemtonen het belang van de godsdienstige factor voor de Franse situatie, waar hun co-auteurs Marnef, Van Nierop, Duke en Spaans dat voor de Nederlanden veel minder doen. Hetzelfde verschil treffen we aan bij de behandeling van de middengroepen. Voor Woltjer zijn deze en daarmee hun belang voor de Nederlandse situatie als gevolg van de veel verder doorgedrongen infiltratie van protestantse ideeën in de katholieke kerk bijzonder groot, terwijl Turchetti in Frankrijk slechts de kleine kring van gallicaanse juristen en geestelijken als middengroep ziet die alleen ten tijde van het colloquium van Poissy (1561) op de voorgrond treedt. Hierbij sluit aan het opvallende verschil in militantie tussen de Nederlandse en Franse katholieken. Wat was het verschil in de geloofsbeleving van de beide nationaliteiten dat dit veroorzaakte, vraagt Woltjer zich af. In lijn met de traditie daarentegen, zijn de verklaringen van de uiteenlopende reacties van Filips II op de Nederlandse Opstand en Catharina de Medici en haar zonen op de Franse godsdienstoorlogen. Parker en Leon herhalen de in 1977 in Parkers *Dutch Revolt* neergelegde visie van de door een tweefrontenoorlog geplaagde onbuigzaam katholieke Filips II; Christin wijst op de allang bekende politieke souplesse — tot uiting komend in de godsdienstvredes en het tegen elkaar uitspelen van de adellijke facties — van Catharina de Medici.

Bezinnen de auteurs van de voorgaande artikelen zich vooral op oude vragen, Greengrass en Tracy ontsluiten met hun opstellen over de financiën van de opstandige partijen een nieuw terrein. Maar ook hier blijkt het contrast. Tracy wijst op de bestuurlijke rijpheid van de Hollandse regenten en de effectieve manier waarop dezen Hollands rijkdom ten behoeve van de Opstand wisten af te tappen. Greengrass maakt duidelijk waarom de hugenoten in hun 'Provinces unies

de Midi' dat succes niet beschoren was. Niet alleen was de bestuursstructuur van het hugenootse Zuiden veel minder ontwikkeld dan die van het opstandige Nederlandse gebied, ook waren de financiële mogelijkheden van het hugenootse gebied te beperkt om op langere termijn de geldverslindende oorlog te kunnen volhouden.

Weer van geheel andere aard maar niet minder nuttig zijn Benedicts Introduction en Mouts overzicht van de historiografische tradities met betrekking tot de Franse godsdienstoorlogen en de Nederlandse Opstand. De eerste geeft een knappe analyse van de inhoud van de bundel en Mout doet hetzelfde met wat er in de twintigste-eeuwse geschiedschrijving over beide wordt gezegd. Wat Mouts analyse interessant maakt, is dat er, ondanks de grote verschillen, naar haar smaak toch sprake is van een zekere convergentie in de beoordeling van beide fenomenen. Waar in de vooroorlogse Nederlandse en Belgische historiografie de Nederlandse Opstand vrijwel altijd als een positief nationaal gebeuren werd beoordeeld—Geyl als 'Grootnederlander' is eigenlijk de enige die schaduwkanten ziet — is de huidige generatie van onderzoekers een andere mening toegedaan. Zij herkent in de nationale vrijheidsstrijd ook de trekken van een religieus geïnspireerde burgeroorlog, die de natie in wording verscheurde; tegelijk maken de Franse onderzoekers de omgekeerde beweging. Zij komen terug van de lange tijd oppermachtige these van Romier (1914) als zou de politieke machtsstrijd onder de Franse hoge adel rond 1560 de oorzaak van de godsdienstoorlogen zijn geweest.

Zo is, concludeer ik, bij alle verschil in nationale traditie in deze bundel toch een belangrijke overeenkomst zichtbaar gemaakt. Zowel de Nederlandse als de Franse onderzoekers zien thans in de politiek-religieuze crisis die beide landen in de tweede helft van de zestiende eeuw doormaakten een breder scala van factoren werkzaam dan vijftig jaar geleden. In beide landen spreekt men nu van een burgeroorlog veroorzaakt door godsdienstige verschillen én door een crisis in de politieke machtsverhoudingen. Op de vraag of dit antwoord het product is van de natuurlijke historische dialectiek, of het gevolg van het feit dat in Frankrijk de natie de laatste decennia minder belangrijk is geworden en in Nederland en België de godsdienst aan gewicht heeft ingeboet, gaan Benedict en Mout niet in. Maar dat doet aan het belang van *Reformation, revolt and civil war* niets af. Het is nuttig van tijd tot tijd over de nationale grenzen heen te kijken. Zeker wanneer het gaat om het onderzoek van een grensoverschrijdend problemencomplex als de Nederlandse Opstand en de Franse godsdienstoorlogen, is dit het geval. Het voorkomt nationale navelstaanderij en atrofïering. Zeker aan voeding uit Frankrijk heeft het Nederlands-Belgische onderzoek naar de Opstand (te) lang ontbroken.

F. Postma

J. Pollmann, *Religious choice in the Dutch Republic. The reformation of Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1998; Studies in early modern European history; Manchester: Manchester university press, 1999, xii + 288 biz., £45,-, ISBN 07190 5680 2; *Idem, Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Vertaling uit het Engels; Amsterdam: Bert Bakker, 2000, 347 blz., ISBN 90 3512089 2).

Hoe wordt men middenin de Nederlandse Opstand van katholiek protestant en ontwikkelt zich vervolgens tot een steunpilaar der calvinistische publieke kerk? Judith Pollmann bekeek met die vraagstelling het leven van Arnoldus Buchelius. Als zoon van een Utrechts kanunnik en dus onwettig, heeft deze het, zo toont de auteur aan, in zijn jonge jaren niet makkelijk gehad. Weliswaar genoot hij een humanistische opvoeding, werkte als jurist, deed vervolgens een